

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Докорінні перетворення у сфері економічних відносин, включаючи перехід на ринкові методи господарювання, впровадження приватної власності на засоби виробництва, у тому числі і права власності на корпоративних засадах, поряд із позитивними змінами призвели й до появи причин та умов відтворення криміногенного потенціалу у сфері корпоративних відносин. Це продукує: загрозу протиправного перерозподілу власності; рейдерство; корпоративний шантаж; незаконне привласнення дивідендів та порушення корпоративних прав міноритарних акціонерів (власників незначних пакетів акцій) з боку акціонерів-мажоритаріїв (власників контрольних та блокуючих пакетів акцій) чи менеджменту корпорацій; монополізацію становища на ринку корпоративних прав; втрату конкурентоздатності суб'єктів підприємництва; погіршення інвестиційного клімату в державі; тінізацію капіталообігу; корупціонізацію контролерів та регуляторів корпоративних відносин і, як наслідок, їх дискредитацію, а також дестабілізацію ринку корпоративних прав.

Сучасний стан криміногенної ситуації у сфері корпоративних відносин вимагає удосконалення організаційно-правової інфраструктури запобігання криміногенним процесам у вказаній сфері, у тому числі й удосконалення кримінально-правової охорони корпоративних відносин. Це безпосередньо пов'язано з необхідністю підвищення ефективності охорони корпоративних прав, а також охорони власності, заснованої на корпоративних засадах, від злочинних посягань.

Потреба всебічного дослідження вказаних проблем зумовила звернення до праць таких авторів, як: А.М. Бойко, І.М. Даньшин, В.О. Глушков, А.П. Закалюк, О.Г. Кулик, О.М. Литвинов, О.А. Мартиненко, А.А. Музика, В.О. Навроцький, А.М. Орлеан, В.П. Петков, В.М. Попович, Г.О. Усатий, Є.В. Фесенко, В.І. Шакур, Н.М. Ярмиш та інших, загальнотеоретичні та методологічні розробки яких були враховані при вивченні особи злочинця, причин та умов злочинності у сфері корпоративних відносин, проблем кримінально-правової кваліфікації злочинів у вказаній сфері тощо. Окремі кримінологічні аспекти злочинності у сфері корпоративних відносин досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: С.Н. Баліна, А.В. Габов, В.В. Голіна, В.В. Горбов, О.Г. Кальман, О.М. Литвак, М.Є. Маслова, Т.А. Нуждін, В.П. Сабадаш, О.Б. Сахарова, С. Сімпсон, А.В. Смітюх, З.Е. Тарханова, І.А. Тімаєва, Р. Томасік, О.А. Туєв, А.Ю. Федоров, Г.М. Чернишов та ін. Водночас у вітчизняній науці відсутні комплексні кримінологічні дослідження, в яких би всебічно вивчались характерні особливості сучасних криміногенних процесів у сфері корпоративних відносин. Не з'ясовувались глибинні причини та умови відтворення криміногенного потенціалу у вказаній сфері економічних відносин. Не проводився комплексний аналіз стану та напрямів удосконалення організаційно-правової інфраструктури запобігання злочинам, некриміналізованим або безпідставно декриміналізованим, але суспільно небезпечним криміногенним проявам у сфері корпоративних відносин.

Проблеми кримінальної відповідальності за окремі злочини у сфері корпоративних відносин досліджували такі науковці, як: Г.Є. Болдарь, Н.О. Гуторова, О.О. Кашкаров, В.М. Клочко, А.Е. Козловська, Л.К. Кравець, Р.А. Панасенко,

Я.І. Соловій, Г.К. Смірнов, С.С. Чернявський, В.Р. Щавінський та ін. Однак проведений аналіз досліджень вказаних авторів свідчить, що вітчизняна практика врегулювання особливостей кримінальної відповідальності за злочини у сфері корпоративних відносин потребує подальшого удосконалення, оскільки чинне кримінальне законодавство недостатньою мірою гарантує забезпечення захисту корпоративних прав.

Недостатня розробленість зазначених кримінологічних та кримінально-правових проблем, незадовільний стан запобігання криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин та їх вкрай негативний вплив на стан економічних відносин у державі відображають основу проблемної ситуації й обумовлюють актуальність та вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до комплексної теми наукових досліджень кафедри кримінально-правових дисциплін та міжнародного кримінального права Ужгородського національного університету «Проблеми гармонізації кримінального законодавства України з кримінальним законодавством країн ЄС», що є складовою загальноуніверситетської програми НДР, зареєстрованої у Державному реєстрі № 0111U005052. Питання, висвітлені у роботі, мають практичне значення для реалізації положень Концепції державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1209-р від 30 листопада 2011 року.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є кримінологічний аналіз змісту, структури, специфіки, причин та умов відтворення криміногенного потенціалу сфери корпоративних відносин, а також визначення стану та напрямів удосконалення протидії криміногенним процесам у вказаній сфері.

Для досягнення визначеної мети необхідно вирішити такі *завдання*:

- дослідити зміст, структуру та обліково-технологічні особливості корпоративних відносин, як об'єкта злочинного посягання, кримінологічного й кримінально-правового захисту;

- сформулювати визначення поняття «криміногенні процеси» та «криміногенні прояви» у сфері корпоративних відносин», «безпідставно декриміналізовані діяння» у контексті їх змісту, структури, технологічних особливостей, причинно-наслідкових механізмів відтворення криміногенного потенціалу сфери корпоративних відносин;

- вивчити стан, особливості та співвідношення криміногенної ситуації й організаційно-правової інфраструктури запобігання криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин;

- дослідити тенденції і недоліки розвитку вітчизняного законодавства, спрямованого на протидію криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин;

- розробити класифікацію злочинів та некриміналізованих, але суспільно небезпечних криміногенних проявів у сфері корпоративних відносин;

- провести кримінологічне вивчення характерних особливостей особи – суб'єкта вчинення злочинів у сфері корпоративних відносин та здійснити типізацію таких осіб;

- з'ясувати причини та умови відтворення криміногенного потенціалу у сфері корпоративних відносин;

- розробити комплекс заходів, спрямованих на удосконалення системи запобігання криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства в контексті протидії криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин.

Об'єктом дослідження є криміногенні процеси у сфері корпоративних відносин.

Предмет дослідження – кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження стали такі загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, як: діалектичний, історичний, порівняльно-правовий, логіко-семантичний, конкретно-соціологічний, статистичний та ін. Діалектичний метод дозволив розглянути характерні особливості криміногенних процесів у сфері корпоративних відносин у їх взаємозв'язку та взаємозалежності з іншими явищами та процесами (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 3.1). Історичний метод застосовувався для простеження становлення та розвитку законодавства, спрямованого на протидію криміногенним проявам у досліджуваній сфері (підрозділ 1.3). Логіко-семантичний метод застосовувався для розмежування понять і термінів (підрозділ 1.1). Конкретно-соціологічні методи (анкетування, опитування, контент-аналіз матеріалів судової практики) дали змогу сформулювати репрезентативну емпіричну базу дисертаційного дослідження (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2). Статистичний метод використовувався для виявлення тенденцій в динаміці криміногенних процесів у сфері корпоративних відносин (підрозділ 1.2). Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення вітчизняного та зарубіжного законодавства з метою удосконалення організаційно-правової інфраструктури запобігання та кримінально-правової протидії криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин (підрозділи 3.2, 3.3). Вказані методи використовувались у взаємозв'язку та взаємозалежності, що дозволило забезпечити повноту, всебічність та об'єктивність дослідження.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці з кримінології, кримінального права, кримінального процесу та криміналістики. Необхідність визначення змісту, структури й обліково-технологічних особливостей корпоративних відносин, як об'єкта злочинного посягання, зумовила звернення до праць з цивільного, господарського та корпоративного права, а також теорії управління, економічної теорії та теорії детінізації економіки.

Нормативно-правову базу роботи склали міжнародні документи (Конвенція ООН проти корупції, Конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією, Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму), Конституція України, чинне кримінальне, кримінальне процесуальне, цивільне, господарське законодавство, постанови Пленуму Верховного Суду України, кримінальне законодавство низки зарубіжних країн (Іспанії, Німеччини, Польщі, Росії, США, Франції та ін.).

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять: опубліковані матеріали судової практики (зокрема понад 100 вироків за статтями 205, 206, 219, 224, 233 та іншими статтями КК України, а також більше 50 постанов господарських судів з вирішення корпоративних спорів за період 2011–2014 рр.); статистична інформація

МВС України (за період 2001–2014 рр.); звіти Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Державної служби фінансового моніторингу, Міжвідомчої комісії з питань захисту прав інвесторів, протиправного поглинання та захоплення підприємств (за період 2011–2014 рр.); результати анкетування 252 осіб (зокрема й суддів, слідчих прокуратури та ОВС, адвокатів); матеріали періодичних видань, у т.ч. електронних (зокрема більше 150 повідомлень про корпоративні конфлікти на підприємствах).

Наукова новизна одержаних результатів. За своїм змістом та структурою дисертація є першим в українській кримінологічній науці комплексним дослідженням криміногенних процесів у сфері корпоративних відносин, їх стану, причин, умов, проблем запобігання та протидії. Новизною відзначаються такі положення:

вперше:

– розроблені поняття: *«криміногенні процеси у сфері корпоративних відносин»* як сукупність фонових явищ злочинності та криміногенних, але некриміналізованих чи безпідставно декриміналізованих законодавцем суспільно небезпечних діянь, а також сукупність виявлених, зареєстрованих і латентних незареєстрованих злочинів у сфері корпоративних відносин; *«криміногенні прояви у сфері корпоративних відносин»*, яке охоплює такі складові – злочини, некриміналізовані чи безпідставно декриміналізовані, але суспільно небезпечні діяння, які відображають криміногенну поведінку учасників корпоративних відносин, спрямовану на досягнення заздальгідь обумовленого протиправним умислом результату; *«безпідставно декриміналізовані діяння у сфері корпоративних відносин»* як суспільно небезпечні діяння, декриміналізовані з порушенням підстав та принципів декриміналізації;

– визначено, що висока технологічність, бездокументарний електронний облік і завуальований характер фінансово-господарських операцій у сфері корпоративних відносин формують латентний характер і умови для вчинення нових, раніше невідомих видів і способів вчинення вже криміналізованих та некриміналізованих суспільно небезпечних діянь, таких як рейдерство, корпоративний шантаж, незаконне заволодіння корпоративними правами, укриття і привласнення дивідендів тощо, а також широкомасштабне розповсюдження традиційних способів розкрадань (привласнень), корупційних злочинів, службових підроблень, які руйнують вказану сферу відносин із середини, зводять нанівець реалізацію конституційного права громадян на власність;

– встановлено, що чинні конструкції статей 189 та 190 КК України охороняють майно та право на майно і, відповідно, не дозволяють протидіяти вимаганню та шахрайству, спрямованим *на протиправне заволодіння корпоративними правами*, адже останні згідно зі ст. 190 Цивільного кодексу України не є майном чи правом на майно, а тому не можуть бути віднесені до предмета вказаних злочинів. З огляду на високу суспільну небезпеку зазначених діянь, у диспозицію ч. 1 ст. 189 КК України від слів *«дій майнового характеру»* слід вставити слова *«а так само вимога відмовитися від прав учасника (акціонера) господарського товариства (у тому числі на користь третіх осіб)»*, та у диспозицію ч. 1 ст. 190 КК України від слів *«... права на майно»* вставити слова *«або заволодіння правами учасників (акціонерів) господарських товариств»*, далі за текстом;

– запропоновано доповнити КК України статтею 206-1 *«Зловживання правами*

учасника (акціонера) господарського товариства»;

– обґрунтовано необхідність змінити назву ст. 206-2 КК України та викласти цю статтю у новій редакції, яка дозволить ефективно протидіяти корпоративним переворотам (різновид рейдерства);

удосконалено:

– кримінологічну характеристику та класифікацію криміногенних проявів у сфері корпоративних відносин за критерієм технологічної складової об'єктивної сторони суспільно небезпечних діянь;

– кримінологічний портрет особи-злочинця та типізацію осіб – суб'єктів вчинення злочинів у сфері корпоративних відносин за критерієм соціальної та функціонально-рольової ознак;

– систему заходів запобігання криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин;

дістали подальшого розвитку:

– причинний комплекс зростання криміногенного потенціалу у сфері корпоративних відносин;

– обґрунтування негативного впливу механічного запозичення окремих інститутів та норм із законодавства зарубіжних країн (*довірча власність, кримінальна відповідальність юридичних осіб, підходи щодо відповідальності за корупційні правопорушення тощо*) на стан розвитку вітчизняного законодавства щодо протидії криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки і пропозиції, які містяться у дисертації, можуть бути використані у:

– *правотворчості* – для удосконалення законодавства, спрямованого на запобігання та протидію злочинності у сфері корпоративних відносин (лист Комітету з питань промислової політики та підприємництва Верховної Ради України від 16 квітня 2015 р. № 0430/1604-1);

– *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення шляхів запобігання та протидії злочинам, вчинюваним у сфері корпоративних відносин;

– *науково-дослідній роботі* – для подальшого дослідження особливостей сучасних криміногенних процесів у сфері економічних відносин науковцями Ужгородського національного університету (акт впровадження від 10 березня 2015 р.);

– *навчальному процесі* – для розробки галузевого стандарту вищої школи, освітньо-професійної програми та діагностики якості підготовки фахівців за напрямом «Право» (довідка Державної наукової установи «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» від 31 березня 2015 р.); при підготовці робочих навчальних програм, методичних рекомендацій до лекційних та семінарських занять, організації самостійної та індивідуальної роботи з курсів «Кримінальне право України», «Кримінологія», спецкурсу «Актуальні проблеми кримінального права» в Ужгородському національному університеті (акт впровадження від 10 березня 2015 р.) та Національному університеті державної податкової служби України (акт впровадження від 24 березня 2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно, викладені в роботі положення, які виносяться на захист, розроблені ним

особисто. Ідеї та розробки, що належать співавтору публікації «Гуманізація кримінального законодавства України: проблеми, виклики та загрози», здобувачем не використовувалися. Власні теоретичні розробки здобувача в опублікованій у співавторстві науковій праці за темою дисертації становлять більше 50 %.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертації оприлюднено та обговорено на: VII Міжнародній науково-практичній конференції «Європейська юридична освіта і наука» (м. Ужгород, 12–14 жовтня 2012 р.); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Динаміка розвитку міжнародних відносин: історико-еволюційна, економічна, правова» (м. Ужгород, 18–19 квітня 2013 р.); «Transnational Law Conference «Criminal Law Review»» (м. Харків, 16–17 листопада, 2013 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Закарпатські правові читання» (м. Ужгород, 25–27 квітня 2014 р.); IV Міжнародній науковій конференції «Харківські кримінально-правові читання» (м. Харків, 16–17 травня 2014 р.) та інших науково-практичних конференціях.

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційної роботи викладено у десяти наукових публікаціях, з яких чотири – у наукових фахових юридичних виданнях України, одна – у іноземному юридичному виданні, та п'ять – у тезах доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, переліку умовних позначень, трьох розділів, які включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (381 найменування на 36 сторінках) та додатків. Повний обсяг дисертації становить 254 сторінки, з яких основний текст – 198 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність та стан розробки теми дослідження, визначено його мету і завдання, об'єкт та предмет, методологічну й емпіричну основу дослідження, сформульовано основні положення, які виносяться на захист та становлять наукову новизну, розкрито теоретичне і практичне значення отриманих результатів, наводяться дані про їх апробацію.

Розділ 1 «Соціальна обумовленість дослідження та значення запобігання криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 «Сфера корпоративних відносин як об'єкт злочинного посягання, кримінологічного та кримінально-правового захисту» встановлено, що суспільно небезпечні діяння, пов'язані із використанням корпоративних прав (обман і спекуляція при продажі паїв середньовічних гірничих товариств, спекуляція акціями акціонерних товариств, виникнення фіктивних підприємств, штучне доведення їх до банкрутства та пов'язаний з цим обман акціонерів тощо), супроводжували корпорації протягом усієї історії їх існування, що підтверджується дослідженнями різних авторів та об'єктивно зумовлено соціально-конфліктною природою корпоративних відносин. Однак в країнах, де історія корпоративних відносин налічує по кілька століть, вже напрацьовані відповідні методи обмеження чи нейтралізації криміногенних ризиків цієї сфери відносин. Натомість в Україні корпоративний сектор економіки виник на початку 90-х років XX ст. в результаті масштабної приватизації державного та

комунального майна (а не об'єднання капіталів приватних господарюючих суб'єктів), коли суспільство ще було не готовим до таких кардинальних перетворень. У комплексі із недосконалим законодавчим регулюванням вказаних процесів це створило сприятливий майданчик для поширення традиційних (статті 190, 205, 218 КК України та ін.) та нетрадиційних форм шахрайства й обману інвесторів (фінансові піраміди довірчих товариств та інвестиційних фондів тощо).

У зв'язку з ускладненням економічних відносин у державі, ускладнюється і законодавче регулювання корпоративних відносин, а криміногенні процеси у цій сфері еволюціонують від традиційних форм незаконного заволодіння власністю, заснованою на корпоративних засадах (шахрайство, вимагання тощо), до псевдолегального перерозподілу власності та незаконного збагачення з використанням сучасних фінансово-господарських інструментів (рейдерство, корпоративний шантаж, маніпулювання цінами на фондовому ринку тощо).

Розглянуто наявні в літературі підходи щодо визначення змісту понять «корпорації» та «корпоративні відносини». Обґрунтовано, що потребам кримінологічного дослідження найбільше відповідає звужене розуміння корпорацій як господарських товариств, де власність відокремлена від поточного управління рядовими учасниками (акціонерами) з делегуванням відповідних функцій відокремленим виконавчим органам (акціонерні товариства та товариства з обмеженою чи додатковою відповідальністю).

Враховуючи кримінологічні визначення понять «криміногенність» (В.В. Голіна, О.Г. Кальман), «криміногенний потенціал», «індекс криміногенного потенціалу», «криміногенні джерела тіньової економіки» і т. ін. (В.М. Попович), розроблено поняття: *«криміногенні процеси у сфері корпоративних відносин»* як сукупність фонових явищ злочинності та криміногенних, але некриміналізованих чи безпідставно декриміналізованих законодавцем суспільно небезпечних діянь, а також сукупність виявлених, зареєстрованих і латентних незареєстрованих злочинів у сфері корпоративних відносин; *«криміногенні прояви у сфері корпоративних відносин»*, яке охоплює такі складові – злочини (статті 205-1, 206, 206-2, 219, 222-1, 223-1, 223-2, 232-1, 232-2 КК України та ін.), некриміналізовані діяння, пов'язані з рейдерством, корпоративним шантажем тощо, а також безпідставно декриміналізовані, але суспільно небезпечні діяння (статті 202, 218, 220, 221, 223 КК України), які відображають криміногенну поведінку учасників корпоративних відносин, спрямовану на досягнення заздальгідь обумовленого протиправним умислом результату; *«безпідставно декриміналізовані діяння у сфері корпоративних відносин»* як суспільно небезпечні діяння, декриміналізовані з порушенням підстав та принципів декриміналізації.

У підрозділі 1.2 *«Стан, особливості та співвідношення криміногенної ситуації й організаційно-правової інфраструктури запобігання криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин»* встановлено, що офіційної статистики про рівень, структуру й динаміку злочинів, вчинюваних у сфері корпоративних відносин, фактично не існує. Водночас згідно з наявними емпіричними даними та дослідженнями інших авторів їх кількість постійно збільшується. Зокрема аналіз повідомлень ЗМІ, судової статистики та матеріалів судової практики вирішення корпоративних спорів, а також звернень громадян до правоохоронних органів та

інших державних органів, уповноважених здійснювати контроль за додержанням корпоративного законодавства, дозволяє стверджувати про:

– наявність численних фактів грубих порушень корпоративного законодавства та законодавства про ринок цінних паперів (у т.ч. порушень прав учасників (акціонерів) товариств, маніпулювання на фондовому ринку тощо), фактів зловживань фінансових посередників на ринку корпоративних прав та капіталів (довірчі товариства та інвестиційні фонди у вигляді фінансових пірамід тощо);

– негативні тенденції зростання кількості сучасних протиправних форм перерозподілу власності та незаконного збагачення у сфері корпоративних відносин (незаконна реприватизація, рейдерство, корпоративний шантаж) тощо.

Відповідні висновки підтверджуються результатами проведеного опитування 252 представників юридичної професії. На запитання анкети: чи поширена, на Вашу думку, практика порушення корпоративних прав на українських підприємствах корпоративного типу – 84 % респондентів (у т.ч. 70 % суддів, 89 % працівників правоохоронних органів, 82 % адвокатів та приватних юристів) відповіли «так, поширена». При цьому, на думку 58 % опитаних (в т.ч. 65 % суддів, 56 % працівників правоохоронних органів, 41 % адвокатів та приватних юристів), у більшості випадків такі порушення мають злочинний характер, супроводжуються вчиненням службових злочинів, злочинів проти власності та інших економічних злочинів тощо. Однак, незважаючи на вказані обставини, мають місце лише поодинокі випадки виявлення правоохоронними злочинів за статтями 222-1, 223-1, 223-2, 232-1, 232-2 КК України. При цьому в Єдиному державному реєстрі судових рішень не вдалося виявити жодного вироку за вказаними статтями. Поодинокими є випадки притягнення до кримінальної відповідальності за статтями 205-1, 206, 219, 356 КК України.

Аналіз недоліків організаційно-правового забезпечення запобігання криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин дозволив встановити таку їх характерну ознаку, як високий рівень латентності, основними причинами якої є: а) корпоративна кругова порука, корупція (пов'язана із кланово-олігархічним характером сучасних суспільних відносин у цілому та корпоративних відносин зокрема), яка зумовлює недовіру потерпілих акціонерів до правоохоронних органів, формує у потерпілих переконання, що правоохоронці не зможуть і не захочуть захистити їх права, порушені олігархами-мажоритарними власниками корпоративних прав; б) зрощення олігархічних кланів із правоохоронними органами, що разом з прямим корупційним підкупом зумовлює участь суддів, правоохоронців та інших державних структур у рейдерських схемах перерозподілу власності; в) відсутність офіційної статистики, обліку та належного аналізу фактів рейдерства та корпоративного шантажу в Україні; г) висока технологічність, завуальований характер фінансово-господарських операцій у сфері корпоративних відносин та усунення міноритарних власників корпоративних прав від управління та контролю за цими операціями, а також діями адміністративного персоналу корпорацій; г) відсутність чітко вираженої політичної волі, спрямованої на реалізацію конкретних заходів спеціальної превенції щодо належного захисту корпоративних прав основної частини акціонерів-міноритаріїв; д) неефективна діяльність та відсутність реальної взаємодії державних структур – контролерів і регуляторів корпоративних відносин, а також правоохоронних органів у питаннях виявлення, документування та правильної

кваліфікації правопорушень у сфері корпоративних відносин; е) загальна атмосфера безконтрольності та безкарності правопорушників у сфері корпоративних відносин.

У підрозділі 1.3 «*Етапи формування кримінально-правового забезпечення протидії криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин*» на підставі історико-кримінологічного аналізу виділено три етапи формування сучасного кримінального законодавства України щодо протидії криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин: 1) період «радянської перебудови» (1985–1991 рр.): кооперативний рух, закладення підґрунтя для формування корпоративних відносин у державі, виникнення тенденцій до тінізації економічних відносин, поява нових видів суспільно небезпечних діянь у сфері економіки та недоліки кримінально-правової протидії цим криміногенним проявам; 2) пострадянський перехідний період (1991–2001 рр.): закладення основ кримінально-правового забезпечення протидії новим видам, способам та технологіям злочинних проявів (у т.ч. у сфері корпоративних відносин), які виникли як результат соціально-конфліктної природи корисливо-накопичувальної моделі сучасних суспільних відносин; 3) сучасний період (2001 р. – наш час): формування та удосконалення механізмів кримінально-правової охорони корпоративних відносин від злочинних посягань, пошук нових, інколи помилкових підходів до вирішення таких проблем, як безпідставна декриміналізація суспільно небезпечних діянь під виглядом гуманізації кримінальної відповідальності та механічного залучення норм міжнародного права, впровадження зарубіжних правових інститутів у вітчизняному кримінальному законодавстві тощо.

Розділ 2 «Кримінологічна характеристика криміногенних процесів у сфері корпоративних відносин» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «*Загальна кримінологічна характеристика та класифікація криміногенних проявів у сфері корпоративних відносин*» здійснено класифікацію криміногенних проявів у сфері корпоративних відносин, наведено їх узагальнену кримінологічну характеристику. Розглянуто наявні в літературі поодинокі спроби класифікації злочинів у сфері корпоративних відносин. Запропоновано схему логіко-структурного аналізу та причинно-мотиваційних ознак класифікації латентних злочинів у сфері корпоративних відносин. Аргументовано, що меті даного дослідження найкраще відповідає найбільш узагальнена класифікація криміногенних проявів у сфері корпоративних відносин за критерієм технологічної складової об'єктивної сторони суспільно небезпечних діянь.

У пункті 2.1.1 «*Кримінологічна характеристика криміногенних проявів у процесі корпоратизації підприємств*» здійснено характеристику та окреслено проблеми кримінально-правової кваліфікації та протидії криміногенним проявам у процесі корпоратизації підприємств. Встановлено, що основною проблемою кримінально-правової протидії зловживанням у процесі корпоратизації підприємств (умисне порушення порядку проведення аукціонів з продажу значних пакетів акцій, недотримання умов приватизації підприємства мажоритарним власником корпоративних прав, розмивання частки учасника (акціонера) у статутному фонді нової (реорганізованої) юридичної особи тощо) є кваліфікація таких діянь, як цивільно-правових чи адміністративних деліктів.

У пункті 2.1.2 «*Кримінологічна характеристика криміногенних проявів, пов'язаних із шахрайством фінансових посередників на ринку корпоративних прав та*

капіталів» розглянуто особливості фінансового шахрайства довірчих товариств, інвестиційних компаній та їх фінансових пірамід в аспекті появи нових способів незаконного збагачення в ході сертифікатної приватизації, а також у зв'язку із подальшим розвитком інформаційних технологій, електронного бездокументарного обліку корпоративних прав тощо. Доведено недоцільність функціонування в українському законодавстві інституту довірчої власності через криміногенні ризики, викликані неузгодженостями цього інституту з усталеними у вітчизняній правовій системі принципами права власності. З огляду на особливості типових схем шахрайства фінансових посередників на ринку корпоративних прав та капіталів, визнано хибним підхід законодавця, який у 2011 році звузив поняття кримінального банкрутства лише до однієї норми – ст. 219 КК України (доведення до банкрутства), та декриміналізував такі суспільно небезпечні криміногенні діяння, як фіктивне банкрутство (ст. 218 КК України), приховування банкрутства (ст. 220 КК України), незаконні дії у разі банкрутства (ст. 221 КК України), а також виключив з тексту КК України ст. 202, яка передбачала відповідальність за здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів, операцій небанківських фінансових установ без державної реєстрації чи спеціального дозволу, передбаченого законодавством.

У пункті 2.1.3 «Кримінологічна характеристика криміногенних проявів, пов'язаних з обліком та обігом корпоративних цінних паперів» здійснено характеристику та піддано аналізу ключові особливості відтворення криміногенного потенціалу вітчизняного фондового ринку та криміногенних проявів з використанням корпоративних цінних паперів (акцій). Підкреслено незадовільний стан правозастосовної практики в аспекті кримінально-правової кваліфікації зловживань на ринку корпоративних цінних паперів (зокрема відсутність належної практики застосування статей 222-1, 223-1, 223-2, 232-1, 232-2 КК України, що підтверджується офіційною статистичною інформацією МВС України, Генеральної прокуратури України та Державної судової адміністрації України). З огляду на особливості цивільно-правової природи корпоративних прав та корпоративних цінних паперів, встановлено недоліки формулювання диспозицій статей 189 та 190 КК України в контексті кваліфікації вимагання та шахрайства, спрямованих на незаконне заволодіння корпоративними правами. Зокрема, згідно зі ст. 190 Цивільного кодексу України корпоративні права не є майном чи правом на майно, а тому не можуть бути віднесені до предмета вказаних злочинів.

У пункті 2.1.4 «Кримінологічна характеристика криміногенних проявів, пов'язаних із корпоративним шантажем та протиправним привласненням права на володіння та управління корпорацією» здійснено загальну характеристику новітніх способів незаконного перерозподілу власності та протиправного збагачення у сфері корпоративних відносин, таких як рейдерство та корпоративний шантаж. Встановлено, що суттєвою помилкою правозастосування у практиці правоохоронних та судових органів є кваліфікація рейдерства за однією чи кількома статтями КК України, які не охоплюють повною мірою весь ланцюжок суспільно небезпечних діянь рейдерів та суспільно небезпечні наслідки, до яких вони призводять або можуть призвести у майбутньому. У зв'язку з цим, окреслено та систематизовано наявні в літературі підходи щодо особливостей удосконалення кримінально-правової охорони бізнесу від рейдерських захоплень. Обґрунтовано необхідність криміналізації тих

способів та технологій рейдерів, які наразі не є кримінально караними, але характеризуються ознакою суспільної небезпечності. Доведено недостатність таких складів злочинів, як вимагання (ст. 189 КК України) та протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК України) для кваліфікації корпоративного шантажу, у зв'язку з чим аргументовано необхідність запровадження кримінальної відповідальності за зловживання корпоративними правами.

У пункті 2.1.5 «Кримінологічна характеристика криміногенних проявів у процесі корпоративного управління» проведено характеристику криміногенних проявів у процесі управління корпорацією. Аргументовано, що злочини у процесі корпоративного управління є значно ширшим криміногенним феноменом, ніж службові чи корупційні злочини у сфері корпоративних відносин, адже в управлінні корпорацією мають право брати участь не лише службові особи, а й всі учасники (акціонери) товариства. З огляду на це, наголошено на важливості вирішення проблем кримінальної відповідальності за зловживання корпоративними правами. Розглянуто проблеми відповідальності менеджерів корпорацій за корупційні правопорушення в контексті останніх змін до КК України щодо уточнення диспозицій статей 364 та 365. На цій підставі визнано хибним підхід законодавця, який у 2014 році декриміналізував перевищення влади, вчинюване службовими особами підприємств, установ, організацій всіх форм власності, залишивши таку відповідальність виключно для працівників правоохоронних органів.

У підрозділі 2.2 «Кримінологічна характеристика осіб – суб'єктів вчинення злочинів у сфері корпоративних відносин» аргументовано, що особа злочинця, що вчиняє злочини у сфері корпоративних відносин, характеризується низкою специфічних особливостей (спонукально-мотиваційних орієнтирів, ознак правової та моральної свідомості, соціально-рольових позицій тощо), котрі повинні враховуватися при розробленні шляхів запобігання відповідним суспільно небезпечним діянням. Встановлено, що для осіб – суб'єктів вчинення злочинів у сфері корпоративних відносин характерний високий рівень професіоналізації. За критерієм соціальної та функціонально-рольової ознак виокремлено основні типи злочинців у сфері корпоративних відносин: 1) міноритарні та мажоритарні власники корпоративних прав; 2) посадові особи органів корпорації; 3) інші особи, причетні до діяльності у сфері корпоративних відносин (службові особи професійних учасників фондового ринку, інсайтери з числа трудового персоналу корпорації тощо); 4) представники великих підприємств, фінансово-промислових груп, інших бізнес-структур, зацікавлені у незаконному перерозподілі власності корпорацій; 5) посадові особи державних структур – контролерів та регуляторів корпоративних відносин; 6) судді та працівники правоохоронних органів.

Аналіз наявних емпіричних даних та досліджень інших авторів свідчить про такий типовий кримінологічний портрет особи – злочинця у сфері корпоративних відносин: це здебільшого особи чоловічої статі віком 25–50 років, які перебувають у сімейних стосунках, переважно жителі міст, з вищою освітою (економічною чи юридичною) та відповідною професійною підготовкою, а також морально-ціннісною деформацією і злісним типом антисоціальної установки, викликаними корисливо-накопичувальною системою суспільних відносин та наявністю у таких осіб доступу до економічних ресурсів і потребою до швидкого збагачення.

Розділ 3 «Детермінація та запобігання криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «*Причини та умови відтворення криміногенного потенціалу сфери корпоративних відносин*» показано, що є загальні причини та умови, які впливають на відтворення криміногенного потенціалу сфери корпоративних відносин, та спеціальні, які є детермінантами криміногенної поведінки у конкретних аспектах корпоративних відносин. До загальних слід віднести, насамперед, соціально-економічні, політичні, організаційні, функціонально-технологічні, морально-етичні, нормативно-правові та деякі інші детермінанти. У результаті їх впливу відбулася загальна руйнація усталеної до цього системи економічних відносин, натомість закладено засади соціально-конфліктної, корисливо-накопичувальної моделі суспільних відносин в цілому та корпоративних відносин зокрема. Зміна соціально-економічного устрою в державі вимагає належного організаційно-правового забезпечення відповідних ринкових перетворень, встановлення дієвого державного і громадського контролю за додержанням корпоративного законодавства.

До спеціальних причин та умов відтворення *криміногенної поведінки у процесі корпоратизації підприємств* слід віднести: корупційні зв'язки кланово-монополістичних об'єднань та, як наслідок, непрозорість процесів приватизації та корпоратизації майна на всіх рівнях; неконтрольовані процеси акціонування підприємств з вільним формуванням статутного капіталу; недостатня ефективність заходів громадського контролю за проведенням приватизації та корпоратизації; поширення сумнівної практики реприватизації підприємств; неналежний рівень взаємодії правоохоронних і контролюючих органів; корумпованість судової гілки влади, яка сприяє узаконенню недобросовісно набутого майна; свобода підприємницького розсуду у питаннях реорганізації підприємств, навіть якщо це призводить до погіршення становища окремих засновників.

Причинний комплекс *криміногенних проявів, пов'язаних з шахрайством фінансових посередників на ринку корпоративних прав та капіталів*, складають: штучне запозичення правових інститутів, непритаманних вітчизняній правовій системі (таких як інститут довірчої власності); прогалини у законодавстві з питань регулювання діяльності довірчих товариств, інвестиційних фондів тощо, а також з питань нагляду та контролю за їх діяльністю; відсутність прямої законодавчої заборони на діяльність фінансових пірамід.

Основними *детермінантами криміногенних проявів, пов'язаних з обліком та обігом корпоративних цінних паперів* є: відсутність правової визначеності у питаннях організаційного та інституційного забезпечення стабільності вітчизняного фондового ринку; кваліфікація правопорушень на ринку цінних паперів здебільшого як цивільно-правових чи адміністративно-правових деліктів; відсутність належної методики розслідування відповідних злочинів та незадовільна діяльність правоохоронних і контролюючих органів у цих питаннях, а також відсутність ефективної взаємодії між цими органами.

До спеціальних *причин та умов поширення рейдерства та корпоративного шантажу* належать такі: провладно-клановий підхід до приватизації та реприватизації підприємств, порушення норм корпоративного законодавства та корпоративних прав учасників (акціонерів); корумпованість судових і

правоохоронних органів, їх залучення до рейдерства й інших протиправних схем перерозподілу власності та незаконного збагачення; правовий нігілізм та низький рівень правової культури суб'єктів господарювання і представників державних структур у сфері нагляду за додержанням корпоративного законодавства; невжиття менеджментом та учасниками (акціонерами) корпорацій належних заходів щодо нерозголошення інсайдерської інформації тощо.

Серед основних причин та умов відтворення *криміногенних ризиків у процесі корпоративного управління* виділено такі: конфлікт інтересів між різними учасниками корпоративних відносин; незахищеність міноритарних акціонерів (учасників) від свавілля мажоритаріїв та менеджменту корпорації; зниження ролі акціонерів (учасників) та ради директорів як центрів прийняття рішень; монополізація доступу до реєстру акціонерів; втручання мажоритаріїв в оперативні функції менеджерів; узурпація влади топ-менеджерами і зростання небезпеки зловживань та/або опортуністичної поведінки з їхнього боку; конфлікт інтересів щодо угод, у яких є особиста зацікавленість посадових осіб корпорації.

Підрозділ 3.2 «Кримінологічні підходи та шляхи удосконалення організаційно-правової інфраструктури запобігання криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин» присвячено розробці системи заходів, спрямованих на запобігання криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин. Підкреслено, що інфраструктура запобігання криміногенним процесам у вказаній сфері повинна включати комплекс заходів організаційного, функціонального та правового характеру. Обґрунтовано, що цей комплекс заходів слід розглядати на двох взаємопов'язаних рівнях: загальносоціальному та спеціально-кримінологічному. При цьому визначальну роль відведено заходам загальносоціального запобігання, у ході реалізації яких слід усунути базові причини відтворення криміногенного потенціалу сфери корпоративних відносин, тобто: змінити політико-правові та морально-етичні засади економічних відносин в країні з корупційно-накопичувальних на соціально орієнтовані; зменшити ступінь диференціації населення за рівнем прибутків та забезпечити рівні можливості для ведення бізнесу; удосконалити організаційно-інституційне забезпечення контролю та нагляду за додержанням законодавства у сфері корпоративних відносин та налагодити ефективну співпрацю та координацію між відповідними органами.

Встановлено, що заходи спеціально-кримінологічного запобігання криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин вирізняються специфікою, що залежить від конкретних особливостей тих чи інших аспектів сфери корпоративних відносин. Зокрема, запобігання *криміногенним проявам у процесі корпоратизації підприємств* має здійснюватися за такими напрямками: удосконалення нормативного регулювання процесів корпоратизації; економіко-кримінологічного аналізу і прогнозування необхідності корпоратизації об'єктів державної власності з подальшим відчуженням часток статутного капіталу приватним особам; забезпечення належних правових підстав та технічних можливостей для належного обліку та контролю за процесами корпоратизації та приватизації державного майна, а також обміну відповідними даними між правоохоронним та контролюючими органами.

Заходи, спрямовані на запобігання *криміногенним проявам, пов'язаним з шахрайством фінансових посередників на ринку корпоративних прав та капіталів:*

відмовитися від правового інституту довірчої власності у вітчизняному законодавстві на користь інституту довірчого управління з удосконаленням нормативного регулювання останнього та з урахуванням наявних в літературі пропозицій дослідників цієї проблеми; на законодавчому рівні визначити поняття й ознаки фінансових пірамід та передбачити заборону на їх діяльність.

Заходи запобігання *криміногенним проявам, пов'язаним з обліком та обігом корпоративних цінних паперів*: скорочення кількості державних органів контролю та нагляду за додержанням законодавства у сфері обігу цінних паперів з метою більш ефективного перерозподілу їх повноважень; забезпечення належної взаємодії та обміну інформацією про правопорушення на ринку цінних паперів між контролюючими та правоохоронними органами; удосконалення нормативного забезпечення контролю за діяльністю професійних учасників фондового ринку саморегулювальними організаціями.

Серед заходів, спрямованих на запобігання *криміногенним проявам, пов'язаним з рейдерством та корпоративним шантажем*, слід виділити: необхідність введення в законодавчий обіг поняття «рейдерство» з виділенням характерних ознак та способів його вчинення шляхом прийняття спеціального закону; належне організаційне та технічне забезпечення ефективності роботи Міжвідомчої комісії з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств, а також її взаємодії з правоохоронними органами з метою оперативного реагування на факти рейдерства; спрямування зусиль оперативно-слідчих підрозділів на виявлення фактів корупційних зв'язків посадових осіб органів державної влади, правоохоронних органів, суддів з особами (групами осіб), які професійно займаються рейдерством; оподаткування за підвищеною ставкою прибутку осіб, які продають акції за ціною, що перевищує ринкову.

Серед найважливіших заходів, спрямованих на *запобігання криміногенним проявам у процесі корпоративного управління*, виділено такі: жорсткий контроль з боку уповноважених органів за додержанням менеджментом корпорації прав акціонерів (учасників) на доступ до інформації про діяльність корпорації; запровадження на законодавчому рівні кодексу корпоративного управління в якості рамкового регулювання відносин у цій сфері; зменшення практики функціонування одноособових виконавчих органів корпорацій; удосконалення нормативного регулювання діяльності корпоративного секретаря.

У підрозділі 3.3 «*Шляхи удосконалення кримінально-правової протидії криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин*» розвинуто положення про соціальну обумовленість та необхідність запровадження комплексної кримінально-правової охорони корпоративних відносин шляхом формулювання власних пропозицій з удосконалення кримінального законодавства на загальному та спеціальному рівнях законотворення.

На загальному рівні законотворення звертається увага на необхідність забезпечення непорушності фундаментальних засад та принципів кримінальної відповідальності, а також принципів криміналізації/декриміналізації діянь. Зокрема обґрунтовано потребу усунення негативних наслідків гуманізації кримінальної відповідальності (відмовитися від заміни покарання у вигляді позбавлення волі на основне та безальтернативне покарання у вигляді штрафу у санкціях норм, що

передбачають відповідальність за господарські злочини; повернути до тексту чинного КК України безпідставно декриміналізовані та переведені у статус адміністративних правопорушень діяння, що були передбачені статтями 202, 218, 220, 221, 223 КК України з урахуванням наявних в літературі пропозицій щодо уточнення диспозицій вказаних норм). Набули подальшого обґрунтування аргументи щодо необхідності відмови від інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (розділ XIV-I Загальної частини КК України) як такого, що не притаманний традиційним засадам кримінального права та кримінальної відповідальності, провокує залучення оперативно-слідчого апарату в рейдерство, корупцію, відтворення девіантних мотивацій і криміногенного потенціалу сфери корпоративних відносин тощо.

На спеціальному рівні законотворення сформульовано пропозиції щодо удосконалення диспозицій уже чинних статей КК України та криміналізації суспільно небезпечних діянь, які не знайшли відображення в його тексті, але сприяють відтворенню криміногенного потенціалу у сфері корпоративних відносин.

Встановлено, що чинні редакції статей 189 та 190 КК України не дозволяють протидіяти вимаганню та шахрайству, спрямованим на незаконне заволодіння корпоративними правами з огляду на цивільно-правову природу корпоративних прав у контексті статті 190 ЦК України. На цій підставі запропоновано доповнити диспозицію ч. 1 ст. 189 КК України після слів «дій майнового характеру» словами «а так само вимога відмовитися від прав учасника (акціонера) господарського товариства (у тому числі на користь третіх осіб)», а у диспозиції ч. 1 ст. 190 КК України після слів «... права на майно» вставити слова «або заволодіння правами учасника (акціонера) господарського товариства», далі за текстом.

Обґрунтовано необхідність криміналізації діяння у вигляді зловживання корпоративними правами шляхом доповнення КК України статтею 206-1:

«Стаття 206-1. Зловживання правами учасника (акціонера) господарського товариства

1. Умисне використання прав учасника (акціонера) господарського товариства самим учасником (акціонером) або іншою уповноваженою ним особою відповідно до довіреності всупереч інтересам даного товариства, якщо це створило загрозу блокування або призупинення діяльності органів управління господарського товариства чи підприємства в цілому, –

карається...

2. Ті самі діяння, якщо вони призвели до блокування чи призупинення діяльності органів управління юридичної особи та (або) до заподіяння матеріальної шкоди у великому розмірі іншим учасникам (акціонерам), господарському товариству чи державі, –

караються...

3. Ті самі діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб або організованою групою, –

караються...

Примітка. Матеріальна шкода, передбачена цією статтею, вважається заподіяною у великому розмірі, якщо вона у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

З метою удосконалення протидії рейдерству запропоновано змінити назву та викласти статтю 206-2 КК України у новій редакції, яка дозволить ефективно протидіяти корпоративним переворотам, що здійснюються шляхом створення перешкод у реалізації прав учасників (акціонерів) та фальсифікації рішень керівних органів корпорації:

«Стаття 206-2. Фальсифікація рішень органів господарського товариства

1. Умисні діяння, що мають ознаки спотворення результатів голосування або перешкоджання вільній реалізації права на прийняття рішення загальними зборами акціонерів, загальними зборами товариства з обмеженою чи додатковою відповідальністю, а також іншими органами господарського товариства, встановлені відповідно до закону про запобігання та протидію рейдерству та вчинювані з метою встановлення незаконного контролю над діяльністю підприємства, –

караються...

2. Діяння, передбачені частиною першою цієї статті, вчинювані шляхом примушування учасника (акціонера) господарського товариства, члена виконавчого органу, наглядової ради чи ревізійної комісії до участі чи неучасті у загальних зборах акціонерів, загальних зборах товариства з обмеженою чи додатковою відповідальністю, засіданні іншого органу господарського товариства, голосування певним чином або відмови від голосування, поєднані з шантажем або погрозою застосування насильства, знищення чи пошкодження чужого майна, або розголошення відомостей, які потерпілий бажає зберегти в таємниці, –

караються...

3. Діяння, передбачені частиною першою чи другою цієї статті, вчинювані групою осіб за попередньою змовою або організованою групою, –

караються...».

ВИСНОВКИ

Кримінологічний аналіз структури, змісту, загальносоціальних і спеціально-кримінологічних причин та умов виникнення нових і зростання традиційних злочинів, а також некриміналізованих, але суспільно небезпечних діянь у сфері корпоративних відносин дає підстави сформулювати положення, висновки та пропозиції, спрямовані на удосконалення організаційно-правової інфраструктури запобігання та кримінально-правового забезпечення протидії криміногенним процесам у досліджуваній сфері. Зокрема:

1. Криміногенний потенціал сфери корпоративних відносин зумовлений їх соціально-конфліктною природою, що підтверджується історією існування корпорацій та корпоративних відносин у світовій та вітчизняній практиці й пов'язаними з цим суспільно небезпечними діяннями з використанням корпоративних прав та посяганнями на власність, засновану на корпоративних засадах.

2. Криміногенні процеси у сфері корпоративних відносин являють собою сукупність фонових явищ злочинності та криміногенних, але некриміналізованих чи безпідставно декриміналізованих законодавцем суспільно небезпечних діянь, а також сукупність виявлених, зареєстрованих і латентних незареєстрованих злочинів у сфері

корпоративних відносин. У свою чергу криміногенні прояви у сфері корпоративних відносин охоплюють такі складові: злочини, некриміналізовані (окремі діяння, пов'язані з рейдерством, корпоративним шантажем тощо) чи безпідставно декриміналізовані, але суспільно небезпечні діяння, які відображають криміногенну поведінку учасників корпоративних відносин, спрямовану на досягнення заздалегідь обумовленого протиправним умислом результату. До безпідставно декриміналізованих діянь у сфері корпоративних відносин належать суспільно небезпечні діяння, декриміналізовані з порушенням підстав та принципів декриміналізації (статті 202, 218, 220, 221, 223 КК України).

3. Аналіз недоліків організаційно-правового забезпечення запобігання криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин дозволив встановити таку їх характерну ознаку, як високий рівень латентності, зумовлений високотехнологічним електронним обліком і обігом корпоративних прав, усуненням міноритарних акціонерів від контролю над корпорацією, недовірою до правоохоронних органів та іншими чинниками.

4. Стан кримінально-правового забезпечення протидії суспільно небезпечним діянням у сфері корпоративних відносин у процесі їх виникнення та подальшого розвитку в економіці України, а також особливостей правового регулювання вказаної сфери відносин був неоднаковим. З огляду на вказане, виділено три етапи формування сучасного кримінального законодавства України в аспекті протидії криміногенним проявам у досліджуваній сфері: 1) період «радянської перебудови» (1985–1991 рр.); 2) пострадянський перехідний період (1991–2001 рр.); 3) сучасний період (2001 р. – наш час).

5. Класифікацію криміногенних проявів у сфері корпоративних відносин доцільно здійснювати за критерієм технологічної складової об'єктивної сторони суспільно небезпечних діянь, а саме: криміногенні прояви пов'язані з: 1) процесом корпоратизації підприємств; 2) шахрайством фінансових посередників на ринку корпоративних прав та капіталів; 3) обліком та обігом корпоративних цінних паперів; 4) корпоративним шантажем та протиправним привласненням права на володіння та управління корпорацією; 5) процесом корпоративного управління.

6. Типовий кримінологічний портрет особи – злочинця у сфері корпоративних відносин можна зобразити так: це здебільшого особи чоловічої статі віком 25–50 років та які перебувають у сімейних стосунках, переважно жителі міст, з вищою освітою (економічною чи юридичною) та відповідною професійною підготовкою, а також морально-ціннісною деформацією і злісним типом антисоціальної установки, викликаними корисливо-накопичувальною системою суспільних відносин та наявністю у таких осіб доступу до економічних ресурсів і потребою до швидкого збагачення.

7. Причинний комплекс криміногенних процесів у сфері корпоративних відносин включає в себе загальні причини та умови, які впливають на відтворення криміногенного потенціалу вказаної сфери відносин, та спеціальні, які є детермінантами криміногенної поведінки у конкретних аспектах корпоративних відносин. До загальних слід віднести, насамперед, соціально-економічні, політичні, організаційні, функціонально-технологічні, морально-етичні, правові та деякі інші детермінанти, у результаті їх впливу відбулася загальна руйнація усталеної до цього

системи економічних відносин, натомість закладено засади соціально-конфліктної, корисливо-накопичувальної моделі суспільних відносин в цілому та корпоративних відносин зокрема. Спеціальні причини залежать від характеру та особливостей конкретних криміногенних проявів у сфері корпоративних відносин.

8. Запобігання криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин слід розглядати на двох взаємопов'язаних рівнях: загальносоціальному та спеціально-кримінологічному. Загальносоціальне запобігання має визначальну роль, в ході реалізації якого слід: змінити політико-правові та морально-етичні засади економічних відносин у країні з корупційно-накопичувальних на соціально орієнтовані; зменшити ступінь диференціації населення за рівнем прибутків та забезпечити рівні можливості для ведення бізнесу; удосконалити організаційно-інституційне забезпечення контролю та нагляду за додержанням законодавства у сфері корпоративних відносин та налагодити ефективну співпрацю та координацію між відповідними органами. Заходи спеціально-кримінологічного запобігання криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин вирізняються специфікою, що залежить від предметно-технологічних особливостей конкретних аспектів сфери корпоративних відносин.

9. Підвищення рівня та ефективності кримінально-правової охорони корпоративних відносин від злочинних посягань потребує внесення низки змін до кримінального законодавства, у тому числі: повернути до тексту чинного КК України безпідставно декриміналізовані та переведені у статус адміністративних правопорушень діяння, що були передбачені статтями 202, 218, 220, 221, 223 КК України; відмовитися від інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб; внести зміни до статей 189 та 190 КК України в контексті удосконалення протидії незаконному заволодінню корпоративними правами з огляду на особливості їх цивільно-правової природи; криміналізувати діяння у вигляді зловживання корпоративними правами шляхом доповнення КК України статтею 206-1; змінити назву та викласти статтю 206-2 КК України у новій редакції, яка дозволить ефективно протидіяти корпоративним переворотам (внутрішнє рейдерство).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Дацюк В. Б. Співвідношення економічних злочинів та злочинів у сфері економіки / В. Б. Дацюк // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 359–363.

2. Дацюк В. Б. Особливості понятійного апарату в кримінологічних дослідженнях сфери корпоративних відносин / В. Б. Дацюк // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2012. – Вип. 20. – Ч. II. – Том 3. – С. 29–32.

3. Дацюк В. Б. Гуманізація кримінального законодавства України: проблеми, виклики та загрози / В. Б. Дацюк, В. М. Попович // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. – Вип. 56. – С. 405–410.

4. Дацюк В. Б. Реанимация идей уголовной ответственности юридических лиц в Украине: шаг вперед или путь в никуда? / В. Б. Дацюк // Закон и жизнь (Leges et

viața). – 2013. – № 11/4 (263). – С. 15–19.

5. Дацюк В. Б. Вплив «трастової лихоманки» на поширення криміногенних процесів у сфері корпоративних відносин в Україні / В. Б. Дацюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – Симферополь, 2013. – Том 26 (65). – № 2/1. – С. 173–179.

6. Дацюк В. Б. Криміногенні процеси у сфері корпоративно-правових відносин як об'єкт сучасних кримінологічних досліджень / В. Б. Дацюк // Європейська юридична освіта і наука: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих науковців (м. Ужгород, 12–14 жовтня 2012 р.). – Ужгород: ЗакДУ, 2012. – С. 36–38.

7. Дацюк В. Б. Світові процеси зародження та розвитку злочинних проявів у сфері корпоративних відносин / В. Б. Дацюк // Динаміка розвитку міжнародних відносин: історико-еволюційна, економічна, правова: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених (м. Ужгород, 18–19 квітня 2013 р.). – Ужгород: ЗакДУ, 2013. – С. 78–82.

8. Datsiuk V. Critical approaches to the problem of corporate criminal responsibility in the USA / Vitalii Datsiuk // Criminal Law Review. The scientific publication. Transnational Law Conference. (Part I). – Kharkiv, 2013. – P. 7–9.

9. Дацюк В. Б. Напрями удосконалення кримінально-правової протидії рейдерству та корпоративному шантажу / В. Б. Дацюк // Закарпатські правові читання: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених та студентів (м. Ужгород, 25–27 квітня 2014 р.). – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2014. – Т. 2. – С. 216–220.

10. Дацюк В. Б. Удосконалення кримінально-правової охорони корпоративних відносин як напрям законотворення / В. Б. Дацюк // IV Харківські кримінально-правові читання: тези доп. та наук. повідомл. учасників міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів (м. Харків, 16–17 травня 2014 р.) / ред. кол.: В. Я. Тацій (голов. ред.) та ін. – Х.: Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2014. – С. 349–351.

АНОТАЦІЇ

Дацюк В. Б. Криміногенні процеси у сфері корпоративних відносин: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Державний науково-дослідний інститут МВС України. – Київ, 2015.

Робота є першим в Україні комплексним кримінологічним дослідженням криміногенних процесів у сфері корпоративних відносин.

У дисертації досліджено зміст, структуру та обліково-технологічні особливості корпоративних відносин як об'єкта злочинного посягання, їхнього кримінологічного й кримінально-правового захисту. Проаналізовано сучасний стан криміногенних процесів у вказаній сфері, з'ясовано їх причини та умови, співвідношення криміногенної ситуації й організаційно-правової інфраструктури запобігання криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин. Розроблено класифікацію криміногенних проявів у сфері корпоративних відносин. Запропоновано комплекс заходів із запобігання відтворенню криміногенного потенціалу корпоративних

відносин. Сформульовано низку рекомендацій, спрямованих на вдосконалення кримінального законодавства України у сфері протидії криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин.

Ключові слова: злочинність, безпідставна декриміналізація діянь, корпоративні відносини, криміногенний потенціал, криміногенні процеси, криміногенні прояви, особа злочинця, причини та умови злочинності, запобігання злочинності.

Дацюк В. Б. Криміногенные процессы в сфере корпоративных отношений: криминологическая характеристика, детерминация и предупреждение. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Государственный научно-исследовательский институт МВД Украины. – Киев, 2015.

Диссертация является первым в Украине комплексным криминологическим исследованием криміногенных процессов в сфере корпоративных отношений. Проанализировано современное состояние криміногенных процессов в указанной сфере, установлены их причины и условия, соотношение криміногенной ситуации и организационно-правовой инфраструктуры предотвращения криміногенных процессов в сфере корпоративных отношений. Обосновано, что криміногенный потенциал сферы корпоративных отношений обусловлен их социально-конфликтной природой, что подтверждается историей существования корпораций и корпоративных отношений в мировой и отечественной практике и связанными с этим общественно опасными деяниями с использованием корпоративных прав и посягательствами на собственность, приобретение которой основано на корпоративных началах.

Разработаны понятия «криміногенные процессы в сфере корпоративных отношений», «криміногенные проявления в сфере корпоративных отношений», «безосновательно декримінализированные деяния в сфере корпоративных отношений».

Рассмотрены имеющиеся в литературе подходы к определению содержания понятий «корпорации» и «корпоративные отношения». Обосновано, что потребностям криминологического исследования наиболее соответствует суженное понимание корпораций как хозяйственных обществ, где собственность отделена от текущего управления рядовыми участниками (акционерами) с делегированием соответствующих функций обособленным исполнительным органам (акционерные общества и общества с ограниченной или дополнительной ответственностью).

Определено, что высокая технологичность, бездокументарный электронный учет и завуалированный характер финансово-хозяйственных операций в сфере корпоративных отношений формируют латентный характер и условия для совершения новых, ранее неизвестных видов и способов кримінализированных и некримінализированных общественно опасных деяний, таких как рейдерство, корпоративный шантаж, незаконное завладение корпоративными правами, укрытие и присвоение дивидендов и т.п., а также способствуют широкомасштабному распространению традиционных способов хищений (присвоений), коррупционных преступлений, служебных подлогов, которые разрушают вышеуказанную сферу